

ЧАС ЯК КАТЕГОРІЯ АНАЛІЗУ НАЦІОНАЛЬНОЇ ПОЛІТИЧНОЇ КУЛЬТУРИ

Рудакевич О.М.

кандидат філософських наук, доцент Тернопільського національного економічного університету

У статті розкривається зміст поняття “національний політико-культурний час”, його роль у дослідженні сутнісних рис і особливостей національної політичної культури. Основна увага приділена методологічним проблемам аналізу часової координати політичної культури нації в контексті трансформаційних процесів в Україні та світі.

Ключові слова: час, об’єктивні властивості часу, суб’єктивне сприйняття часу, національний політико-культурний час, хроноаналіз національної політичної культури.

Формування модерної української політичної культури вимагає осмислення специфіки вітчизняного політико-культурного простору і часу. Особливо важливим є дослідження координати часу, оскільки за своєю сутністю кожна культура є феноменом, що акумулює набутий народом життєвий досвід, і саме особливість сприйняття часу, організація його використання значною мірою визначає її своєрідність.

У вітчизняній і зарубіжній політологічній літературі дослідження часового виміру політичної культури здебільшого обмежується аналізом її історії обставин зародження, етапів становлення та особливостей історичних епох. В Україні такого роду ґрунтовні дослідження здійснили Л. Нагорна [1], П. Сас [2]. Координата політичного та культурного часу зазвичай всебічно висвітлюється при обґрунтуванні ідеологічних доктрин, особливо консервативного характеру (див, наприклад, Е. Берк “Тривалість держави збереження та зміни” [3], В. Липинський “Консерватизм і поступ” [4], і т.д.). Однак відсутні наукові розвідки, в яких би на основі сучасних філософських та наукових уявлень про час, виявлялись особливості його сприйняття учасниками політичних процесів, аналізувались технології використання та маніпулювання часовим ресурсом політики (“шокова терапія”, стратегія “прориву” тощо), вироблялись

методологічні настанови хроноаналізу політичної культури. Мета статті – спираючись на сучасні уявлення про час, його природу та властивості, розкрити зміст поняття “політико-культурний час нації” та виявити його методологічний потенціал дослідженні змісту та особливостей національної політичної культури.

Політико-культурний час, як і час взагалі, характеризує рух, функціонування певних форм національної політичної культури. Йдеться, зокрема, про тривалість існування, темп і ритм генези, дії, використання, відтворення тощо національних політичних цінностей, політико-культурної системи в цілому. Часовий вимір політичної культури, у порівнянні з часом календарним, біологічним, соціальним, у т.ч. політичним і національним, має свої особливості. Так, політичний і політико-культурний зміни не співпадають з циклами природних процесів, а політичний час більшою мірою піддається впливові суб’єктивного чинника, ніж політико-культурний. Культурні процеси є набагато повільнішими ніж функціонування та зміна політичних режимів. Крім того, політична культура може продовжувати своє інерційне існування після занепаду суспільного ладу, який її породив.

Яка природа часу, в т.ч. у сфері культури? В сучасних природничих і суспільствознавчих науках, та й у самій культурології все більше утверджується думка, що час – атрибут тих феноменів, які володіють внутрішньою енергією, націленою на утвердження порядку і гармонії. Реальний час, вважав В.І.Вернадський, іде в той бік, в який спрямовані життєві пориви і творча еволюція. Академік, зокрема, зауважував: “Час пов’язаний у нашій свідомості з життям. Це яскраво проявляється в новій філософській думці (йдеться про життєву філософію А.Бергсона і Г.Зіммеля – О.Р.) в ототожненні часу-тривалості з життям”^[1]. Сучасний російський дослідник фізичних основ соціальних процесів В. М. Ільїн, який також є прихильником концепції енергетичної природи часу, зауважує, що будь-яка наявна енергія має властивість перерозподілятися у структурному та кількісному смислах. Це “породжує градієнт енергії з сучасного в майбутнє, так звану «стрілу часу»”^[2].

Стосовно співвідношення культури й часу цікавими є думки російського філософа В.Муравйова, висловлені на початку ХХ ст. Найого погляд культурно-творча активність, яка перетворює світ із хаосу у впорядковані відносини, є одночасно

часоутворюючою діяльністю. Сказане дозволяє зробити висновок, що, по-перше, культурні цінності мають не лише часовий вимір (тривалість, темп тощо), а й породжують час; по-друге, цю властивість елементи культури мають завдяки акумульованій у них психічній енергії (інтелектуальній та емоційній), яка зумовлює певні політичні процеси й утримує поведінку політичних акторів у відповідних рамках.

Іншою важливою методологічною настановою культурологічних досліджень є врахування того факту, що час з одного боку володіє рядом об'єктивних властивостей (тривалістю, темпом, ритмом, безупинністю, незворотністю тощо), а з іншого – завжди сприймається суб'єктивно. Об'єктивні зміни в часовій сфері політики і культури можуть відбуватися лінійно, циклічно, маятникоподібно, за принципом спіралі, що розкручується чи згортається. На основі суб'єктивного переживання часу політичні актори пояснюють суспільні процеси і закономірності та вибудовують стратегію й тактику своєї діяльності.

Поєднання об'єктивних властивостей часу, моделей його руху з елементами їх суб'єктивного сприйняття породжує хроноспецифіку національної політичної культури, її особливий зміст. Ця культурна специфіка фіксується і проявляється в певних віруваннях, міфах, легендах, ідеях, орієнтаціях, стереотипах, концепціях, ідеологічних системах, якими володіють суб'єкти політики. У політико-культурній сфері нації найбільшого поширення набули міфи вірування та ідеї про “золоту добу” в історії народу, його історичну місію; про згаяний час (“втрачене покоління”, “національна руїна” тощо); про прискорення історичного часу в умовах науково-технічного прогресу, або ж, навпаки, сповільнення ходу історії в період світової чи національної кризи. У системі національної політичної культури особливу роль відіграють символи нації і держави, які мають давнє походження і пройшли через віки, події та герої, які символізують переломні моменти в історії народу й засвідчують основні національні цінності, свята й ювілейні дати, що відзначаються на офіційному рівні та користуються підтримкою мас.

Перелічені елементи політичної та загальної культури визначають зміст світогляду народу та культивованих політичних ідеологій. Так, консервативна

ідеологія, що відображає інтереси суспільних сил, які сходять з історичної сцени, базується на ідеї збереження існуючих порядків; прогресистські ідейні системи (ліберальні, соціалістичні, комуністичні) агітують за еволюційну зміну суспільних порядків чи їх радикальне, стрибкоподібне оновлення. Особливе місце і роль у відстоюванні життєвих інтересів нації відіграє націоналізм, який характеризується пріоритетом загальнонаціональних інтересів над особистісними та вірою у споконвічність і вічність нації. Саме ідея нації як «позачасової» спільноти, вселяє в людей віру в історичну значимість їх учинків та безсмертя в пам'яті наступних поколінь. Народний світогляд характеризується здебільшого поміркованим консерватизмом, що полягає в прагненні до соціально-політичної стабільності й лише незначних еволюційних змін.

Ведучим у пронаціональну політичну культуру і політику в цілому доцільно, на нашу думку, розглядати їх зміст у контексті часової динаміки національного буття. Л. Гумільов у концепції етногенезу обґрунтованої на основі ідеї пасіонарного поштовху, вказує на такі фази цього процесу: пасіонарний підйом, акматична фаза, надлом, інерція, обскурація, меморіальна фаза.

На фазі пасіонарного підйому формується і починає домінувати стереотип поведінки, спільний для всієї новоствореної спільноти. Акматична фаза – фаза зрілості – характеризує коливання пасіонарної напруги в етнічній системі після фази підйому на максимальному для даної системи рівні пасіонарності. Тут етнос структурується, формує свою культуру та інституційну мережу, проявляючи високу життєздатність. «Надлом» трактується як різке зниження рівня пасіонарності, що супроводжується розколом етнічного поля. В інерційній фазі відбувається плавне зниження пасіонарної напруги – етнос живе, функціонує на основі інерційного руху сформованого стереотипу та культури, не вдосконалюючись, і не проявляючи особливої активності. Фаза обскурації характеризується спадом пасіонарності нижче рівня гомеостазу, що супроводжується руйнацією етносу як системи чи перетворенням його в релікт. У меморіальному стані окремі представники колишнього активного і домінуючого етносу ще продовжують зберігати окремі риси його культури.

Оскільки Л. Гумільов наголошує, що його теорія етногенези не є різновидом соціогенези, а має “біохімічний” чи “географічний” характер, він розмежовує зародження і розвиток етнічних спільнот як природний процес та генезу етнічної (національної) культури як соціальний рух. Так, розмірковуючи над тим, “чому світлі періоди культури змінюються темними”, він зауважує: “В етнічних процесах історії культури епідоми і спади але вони не співпадають з одним за фазами. Це не дивно. Пасіонарний вибух, що ініціює процес етногенези, як правило, руйнівний для попередньої культури” [3]. Проте, згодом, зауважує вчений, формується нова культура, яка після акматичної фази починає згасати. “У мистецтві відбувається зниження стилю, в науці оригінальні роботи витісняються компіляціями, у суспільному житті узаконюється корупція... Все продажне, нікому не можна вірити, ні на кого не можна покластися, і для того щоби панувати, володар повинен використовувати тактику розбійного отамана: підозрювати, висліджувати і вбивати своїх соратників” [4].

Сучасні дослідження соціо- та етногенези на основі теорії самоорганізованих систем в основному підтверджують висновки про динаміку енергетичного потенціалу та основні фази етнічного буття [5]. Однак етногенеза має, на нашу думку, не суто біологічний чи біогеографічний, а біосоціальний характер. Що стосується нації, то вона поєднує етнічну та політичну самоорганізацію соціуму. Це обґрунтовано нами в монографії “Національний принцип етнополітична концепція нації” [6]. При такому підході крива націогенези та генези національної культури як підсистеми національного соціуму, співпадають. Підтвердженням цьому є, зокрема, той факт, що із руйнацією політичної культури народу, відбувається деструкція самої нації. Цю закономірність добре усвідомлювали завойовники держав, блокуючи та руйнуючи спершу політичні цінності й традиції поневолених спільнот.

Важливе теоретико-методологічне значення для дослідження національної політичної культури має врахування того факту, що будь-яка культура володіє кумулятивною властивістю – здатністю нагромаджувати досвід різних історичних епох. Національна політична культура представляє собою нашарування цінностей різних етапів розвитку народу. Хоч здебільшого вирішальний вплив на політичні процеси мають політико-культурні елементи, що почали діяти відносно недавно, однак

давні стереотипи, політичні вірування та міфологеми можуть не лише впливати на суспільне життя, а й бути основою прийняття політичних рішень. Ця обставина обумовлює важливе завдання в дослідженні національної політичної культури: необхідність з'ясування хроношарової структури культури.

Окремою теоретико-методологічною проблемою дослідження політичної культури є з'ясування співвідношення національної культури, її політичної компоненти з ментальністю нації. Є очевидним, що ментальність народу набагато давніший феномен, ніж його політична культура і, що саме ментальність виступає основою формування та функціонування усіх складових національної культури – від сімейно-побутової екологічної до правової й політичної. Останнім часом у вітчизняній літературі набула поширення думка про політичну ментальність, яку слід розглядати як найглибший часовий шар політичної культури народу. З таким твердженням можна погодитись, якщо визнати, що політична ментальність сама формується на основі дополітичної ментальності родоплеменного суспільства та універсальних, надсферних ментальних настанов сучасного соціуму. Ментальні настанови (загальні й політичні) як колективні орієнтації (архетипи) здебільшого не усвідомлюються, спрацьовують підсвідомо. Отже часовий вимір елементів національної політичної культури диференціює її структурні елементи на давні, недавні та відносно сучасні, а також на більш чи менш усвідомлювані. Завдання дослідників полягає в тому, щоб розкрити роль ментальних настанов у конструюванні та дії сучасних міфів, вірувань, стереотипів, інших елементів культури і, таким чином, виявити зв'язок історичних епох.

Істотну теоретико-методологічну роль у дослідженні політико-культурного часу може відіграти синергетичний підхід. Це пов'язано з тим, що культура є відкритою самоорганізованою системою, в якій в органічній єдності перебувають минуле, сучасне й майбутнє. За певних умов вона може втрачати впорядкованість і набувати стану хаосу, з якого беруть початок альтернативні шляхи розвитку культури. Різноманітність та нестійкість хаосу роблять його своєрідним "будівельним матеріалом" для формування нових культурних систем. Російський академік Д. Ліхачов у статті "Народження через хаос" зазначив: "Без хаосу, який народжується,

перехід до нової системи у будь-якій сфері культури здійснюватись не може”¹³. Для переходу від стану хаосу в нову культурну систему потрібний час який, здебільшого, не є тривалим. Нації, що відроджуються, проходять через етап культурної розрухи, в якому співіснує кілька потенційних ціннісних систем, одна з яких перемагає внаслідок певних обставин і дії так званого атратора. Атрактор, таким чином, може розглядатися як архітектор нової (оновленої) національної політичної культури і своєрідний катализатор часу. Згодом сформована культура вичерпує свій ресурс і знову настає процес оновлення.

Для здійснення аналізу національної культури за допомогою категорії «час» можна використати той факт, що представники нації, переселяючись за певних умов в інші регіони світу, створюють діаспори, які, напевно, не узаконено в місці перебування, зберігають культуру певної історичної доби. Так, українці, які на початку ХХ ст. (тобто до встановлення радянської влади) виїхали у країни Заходу і не зазнали тотальної комуністичної акультурації, значною мірою зберегли автотонну материнську культуру, релігійну віру, ментальні риси та національний характер.

Ще одну можливість для хроноаналізу української національної культури, в тому числі її політичної компоненти, дає оцінка процесу політичної самоорганізації українських громад у країнах розвинутої демократії та їх адаптація до існуючих там політичних порядків. Мова йде про “природні” суспільно-політичні експерименти за участю наших співвітчизників з яких можна зробити певні висновки. Аналіз політичного мислення та поведінки діаспорних українців в умовах політичної свободи та правової держави може виявити ті ознаки політичної культури, які сформуються в громадян України згодом за умов демократії. Успішна спроба такого політико-культурного аналізу представлена у праці канадського вченого українського походження Б. Цимбалістого “Тавро бездержавності”¹⁴. В якій критично осмислені характерні риси політичного життя українців у діаспорі, витоками яких стали особливості психологічного складу та національного характеру українства¹⁵.

Оскільки час як трибут природних та соціальних явищ і процесів не існує поза просторовими параметрами, то хроноаналіз культури повинен здійснюватися у взаємозв’язку з дослідженням культурного простору. Єдність цих життєво

пов'язаних координат виражається в понятті “хронотоп”. Його методологічний смисл у тому, щоб, зокрема, аналізуючи особливості політичної культури певної історичної доби у конкретному просторі (регіоні, країні) з'ясувати, як впливає зміна сприйняття часу на зміну трактування простору і, навпаки. Для дослідження української політичної культури сьогодні принцип визначення має геополітичний чинник – належність України в певну історичну добу до комбінації сил у євразійському просторі. Нині самостійна Україна уже не ізольована від світу територія. Вона входить у європейський та світовий політичний простір і сама впливає на розстановку сил у світі, здійснюючи свою зовнішню політику узгоджено з Радою Європи, Європейським Союзом тощо.

Узагальнюючи сказане, зазначимо, що, по-перше, поняття “національний політико-культурний час” відображає сутнісні ознаки національної політичної культури і є важливим інструментом її дослідження; по-друге, хроноаналіз політичної культури національних спільнот передбачає, з одного боку, виявлення об'єктивних властивостей її часової координати, їх суб'єктивне сприйняття і використання, з іншого – дослідження генезита етапів історичного розвитку цього феномену; по-третє, важливим завданням дослідження є з'ясування тривалості, темпу і ритму функціонування окремих елементів та блоків національної політичної культури, розробка моделей розгортання в часі політико-культурних процесів; по-четверте, аналіз часового аспекту політичної культури повинен передбачати вивчення хроноструктури досліджуваної культури, тобто присутності в ній політичних цінностей минулих історичних епох. Особливу увагу слід звернути на співвідношення ментальних настанов та рис національної політичної культури; по-п'яте, використання категорії «час» для аналізу національної політичної культури повинно здійснюватися в контексті її просторових параметрів. Це дозволить з'ясувати специфіку субкультур національної культури та виявити особливості політичної культури нації у порівнянні з культурними характеристиками інших спільнот та цивілізаційних формацій.

Подальше дослідження політико-культурного часу нації потребує з'ясування особливостей політичної культури в період становлення, зрілості та занепаду

національної спільноти чини її цілеспрямованої руйнації; спроможності суб'єктивного, вольового чинника змінювати темп і ритм політичного часу, динаміку національних цінностей та орієнтацій, особливостей сприйняття та використання часу в рамках різних ідеологічних доктрин, насамперед, узятих на озброєння державною владою.

Література

- 1 Нагорна Л. Політична культура українського народу. Історична ретроспектива і сучасність.–К: СтилоС, 2008.
- 2 Сас П. М. Політична культура українського суспільства (кінець ХУІ–перша половина ХУІІ ст)–К: Либідь, 2000.
- 3 Консерватизм. Консервативна традиція політичного мислення від Едмунда Берка до Маргарет Тетчер. Антологія. 2-е вид. (перероб. і доповн.) Упоряд. О. Проценко, В. Лісовий.–К: Видавничий дім “Простір”; “Смолоскип”, 2008.
- 4 Вернадский В. И. Проблема времени в современной науке // Вернадский В. И. Биосфера и ноосфера / Предисл. Р. К. Баландина.–М: Айрис-пресс, 2008.–С. 39
- 5 Ильин В. Н. Термодинамика и социология: физические основы социальных процессов и явлений.–М: КомКнига, 2000.
- 6 Аксенов Г. П. Время власти. О Валериане Муравьеве и его философии // Вопросы философии.–2001. №1.–С. 89
- 7 Гумильов Л. Етногенези биосфера Землі.–М: ООО “Издво АСТ”, 2000.
- 8 Грабовська І. М., Ємець Т. М., Мостяєв О. І. Філософія українського буття. Монографія.–К: Українська Видавнича Спілка, 2002.
- 9 Рудакевич О. М. Національний принцип етнополітична концепція нації. Монографія.–Тернопіль: Видво ТНЕУ “Економічна думка”, 2002.
- 10 Брехаря С. Сучасні теоретичні підходи до вивчення політичної ментальності / Політичний менеджмент.–2001. №1.–С. 07
- 11 Лихачев Д. С. Рождение нового через хаос / Полярность в культуре.–СПб, 2000.–С. 42
- 12 Цимбалістий Б. Тавро бездержавності. Політична культура українців.–К: Видання ВКР та РАУ, 2006.

The matter of concept “national political and cultural time” and its role in study of essential features and peculiarities of a national political culture are revealed in the article. The main heed is paid to methodological problems of analysis of a time coordinate of a national political culture in context of transformational processes in Ukraine and the world.

Key concepts: time, objective characteristics of time, subjective perception of time, national political and cultural time, chronoanalysis of national political culture.

Опубліковано: Рудакевич О.М Час як категорія аналізу національної політичної культури/О.М.Рудакевич/Політологічний вісник:зб.наукпраць.–К:ІНТАС, 2014. – Вип.4. – С.20